

LIANNA AXUNDOVA (ƏMRAHOVA)

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

lianna.axundova@gmail.com

İDEONİMLƏRİN ƏHATƏ DAİRƏSİ VƏ ONLARDA ADLANDIRMA PRİNSİPİ

Açar sözlər: artionim, ideonim, poetonim, gemeronim, xrononim, filmonim

Ключевые слова артионим, идеоним, поетоним, гемероним, хрононим, -
ФИЛМОНИМ

Key words:

artionym, ideonym, poetonym, gemeronym, xrononym, philmonym

İdeonimlər başlığı altında insanın əqli, ideoloji və bədii fəaliyyət sahələrindəki denotatları bildirən xüsusi ad kateqoriyası öyrənilir. Sadə dildə desək, mənəvi mədəniyyət əşyalarının xüsusi adlarını bildirən ideonimlərə bədii ədəbiyyat və ya elmi əsər adları, musiqi və rəsm əsərlərinin xüsusi adları, arxitektura və heykəltaraşlıq əsərlərinin və s. adları daxildir (1, s.222). Bu başlığa məktəbdə tədris olunan fənn adlarını, fəlsəfi cərəyan, ideologiya, nəzəriyyə adlarını, eyni zamanda domen ünvan adlarını da əlavə etmək olar. İdeonimi rus dilçilərindən A.V.Superanskaya, N.V. Podolski, L.A. Vedenskaya, İ.V.Kryukov, E.Y. Berezoviç, V.D.Bondaletova, P.Y. Nomitkov, V.A.Nikonov və başqaları ətraflı tədqiq etmişlər. M.N. Torçinski ideonimləri bir neçə qrupa bölür. O, ideonimləri *artionim*, *biblionim*, *gemeronim*, *poetonim* və *xrononim* kimi növlərini göstərir. Gemeronimlərin özlərini də iki yerə ayırır: 1) *pressonim*, 2) *elektronim*. Ideonimlərin daxili bölgüsünə dair tədqiqatlar rus dilçiliyində genişdi. Belə ki, A.N.Antropova, E.A.Burmistrova, N.B.Qubina, N.V.Kınış, N.V.Kojina, Li Lisyun, D.V.Maydanyok, D.N.Medriş, N.A.Fatıyeva və başqaları ideonimləri *biblionim* (kitab, qəzet, jurnal adları və s.), *artionim* (musiqi, rəsm əsərlərinin adları, kino adları və s.) olaraq iki qrupa bölürlər. Y.N.Podumova isə kino adlarını *filmonim* termini ilə ifadə edir. Əlbəttəki bu bölgü ilə kifayətlənmək olmaz. Azərbaycan dilçiliyində ideonimlərin əhatə dairəsi genişdi. Bunu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Kinofilm, serial adları (filmonimlər). Filmonimlər dilçilikdə ən az tədqiqata cəlb olunan onomavahidlər sırasına daxildir. Bu haqda dissertasiya 1992- ci ildə E.V. Kınış tərəfindən yazılmışdır (5). A.V.Federova, S. Barxudarova, V.H.Komissarova, Z.D.Lvavskov, R.K.Minyar – Beloruçeva, S.Makarova və başqaları filmonimlərə dair tədqiqatlar aparmışdılar. N.Y.Podmova filmonimləri struktur – semantik və funksional – pragmatik aspektdən tədqiqata cəlb etmişdir. O, filmonimlərin əsas informativ funksiyasını göstərir. Bu funksiya da reklam funksiyası və təsiretmə

funksiyasını özündə birləşdirir. Semantik cəhətdən filmonimləri üç tipə bölür; əsas informativ, informativ – konseptual, obrazlı informativ (6).

Kinofilm dedikdə bədii, elmi – kütləvi, sənədli filmlər nəzərdə tutulur. Azərbaycan kino sənətinin tarixi 1898-ci il iyunun 21-dən başlayır. *"Bibiheybətə neft fontanı yanğını"*, *"Balaxanıda neft fontanı"*, *İbrahim bəy Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənətində"* romanı əsasında eyni adlı ilk Azərbaycan bədii filmi, *Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan"* operettası əsasında çəkilən filmlər ilklər hesab olunur. İdeonimlərin bu növünün hər birinin maraqlı leksik – semantik xüsusiyyətləri vardır.

a) Azərbaycan kinolarının əksəriyyəti bədii əsərlərin sujeti əsasında çəkilmiş və bəzisi həmin əsərin adı ilə eyniyyət təşkil etmişdir. Məsələn, *"Böyük dayaq"* (Mirzə İbrahimov), *"Dəli Kür"* (İsmayıl Şıxlı), *"Dədə Qorqud"*; bəzi filmlər isə sujet xəttini bədii əsərdən götürmüş, ancaq adı obrazlı təsəvvürlər əsasında adlanmışdır: *"Qanun naminə"* (Süleyman Rəhimovun *"Mehman"* povesti əsasında), *"Yeddi oğul istəram"* (Səməd Vurğunun *"Komsomol poeması"* əsasında), *"Təhminə"* (Anarın *"Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"*) və s. (3, s. 336).

b) Müxtəlif səpkili filmlər də vardır ki, onların adı filmin sujetinə uyğunlaşdırılmışdır. Məsələn, *"Bəyin oğurlanması"*, *Qaynana*, *"Ulduz"*, *"Ögey ana"*, *"Əhməd haradadır?"*

c) Sənədli filmlərdə bədii filmlərdən fərqli olaraq real hadisələr lentə alınıb. *"Heydər Əliyev"*, *"Əsl məhəbbət"* və s.

d) Konkret şəxslərin yaradıcılığına, fəaliyyətinə həsr olunmuş filmlər həmin şəxslərin adlarını özlərində əks etdirirlər: *"Nəsimi"*, *"Nizami"*, *"Babək"* vəs.

e) Uşaq filmlərinin adları digər film adlarından sadə, maraqlı, diqqəti cəlb etmə baxımından seçilir: *"Sehirli xələt"*, *"Bir qalanın sirri"*, *"Danışan məktub"*, *"Şir evdən qaçdı"*, *"Qaraca qız"*, *"Şərikli çörək"* və s.

f) Azərbaycanda serialın tarixi yaxın keçmişdən başlayır. İlk seriallarımızdan olan *"İtkin gəlin"* uğurlu nümayişindən sonra *"Yanmış körpülər"*, *"Vidən haqqı"*, *"Dəfnə ağacı"* və s. kimi seriallar tamaşaçı rəğbəti qazanmışdır. Son zamanlar serial sahəsinə diqqət daha da gücləndirilib, dövlət bu sektorun inkişafına xeyli vəsait ayırıb. *"Bir ailəm var"*, *"Həyat sən nə qəribəsən?"*, *"Eks bacanaqlar"*, *"Aramızda qalsın"*, *"Qız atası"* və s.

Bədii əsər adları. Bədii əsər adları altındada nəzm, nəsr və dram əsərlərinin adları öyrənilir. Hər bir bədii əsər bir sənətkarın hadisələrə fərdi yanaşma və ya həmin hadisələrdən yaranan təəssüratı ifadə etmə tərzilə digərlərindən fərqlənir. Bir – birindən eyni olan əsər, bir – birinin eyni olan ifadə tərzilə ola bilməz. Hər bir sənətkara fərdi üslubuna, görə qiymət verilir. Yazıçı seçdiyi, işlətdiyi hər bir sözə, ifadəyə, adlandırmaya və s. cəhətlərə

çox məsuliyyətlə yanaşır, ən düzgün olanı seçir və yalnız bu zaman müvəffəqiyyət qazana bilir.

Bədii əsər adları özünün maraqlı xüsusiyyətləri, rəngarəngliyi ilə seçilir. Həyatın bütün sahələrini əhatə edən bədii əsər adları məzmun və mövzu baxımından zəngin olduğu kimi adları da bir o qədər zəngindir. Azərbaycan ədəbiyyatına nəzər yetirdikdə bədii əsər adlarının milli dilimizin leksikonu əsasında yarandığına, bütün qanun və prinsiplərə əməl edildiyinə, qrammatik qaydalarına uyğunlaşdırıldığına şahid oluruq.

Nəzm əsərlərinin adları. Bədii əsər adları içərisində ən qədimi, kəmiyyətə üstünlük təşkil edən nəzm əsərlərimizdir. Nəzm əsərlərimiz adları bu cür qruplaşdırmaq olar. 1) Şair və yazıçılarımızın özlərinin seçdiyi adlar: “*Şairin andı*”, “*Fanar*”, “*Dağlar*”, “*Kür çayı*”, “*Şəfqət bacısı*”, “*Vətən keşiyində*”, “*Ananın öyüdü*”, “*Azərbaycan*”, “*Leyla*”, “*Rəhbərin çağırışı*”, “*Gözdənliliği*” və s. (*Səməd Vurğun*), “*Atamın matəmində*”, “*Ey vah, anam!*”, “*Azərbaycan*” (*Məhəmmədhusəyn Şəhriyar*), “*Mıgımğalar*”, “*Yaman qonşu*”, “*Xanım*” (*Rəsul Rza*), “*Günəş*”, “*Qoca tarix bizə vermiş*”, “*Gözəl qız*”, “*Müğənni*”, “*İki ürək*”, “*Arzular*”, “*Məktub*”, “*Həməni şəkil, həməni ad*” (*Nəbi Xəzri*) və s. 2) bəzən şeirlərin ilk bəndinin ilk mısrası ilə də adlandırma hadisəsinə rast gəlirik. Məsələn, “*Məni candan usandırdı...*” qəzəli, “*Əql yar olsaydı...*” qəzəli (*Füzuli*), “*Mən mülki – cahan...*” qəzəli, “*Ey nuri – dilü dildə*”, “*Tərk etmişəm din, əqli canı*” şeirləri (*Nəsimi*), “*Bahar oldu ki, aləm gülşən oldu*” şeiri, “*Mövsimi – qış getdi...*” qəzəli (*Şah İsmayıl Xətai*) və s. Bəzi şeirlərin adı rədifinin adı ilə adlandırılır. Məsələn, “*Küsmüşəm*” rədifli qəzəl, “*Bəri bax*” rədifli qoşma, “*Var*” rədifli müxəmməs, “*Bax*” rədifli qəzəl (*Molla Pənah Vaqif*), “*Könlümü*” rədifli qoşma, “*Durnalar*” rədifli qoşma, “*Ağlarsan*” rədifli deyişmə (*Molla Vəli Vədadi*) və s. Göründüyü kimi nəzm əsərlərinin adları maraqlı adlanma xüsusiyyətlərə malikdirlər. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, nəzm əsərlərinin mövzusu müxtəlifdir, çoxəhatəlidir. **Nəsr əsərlərinin adları.** Burada da maraqlı faktlarla qarşılaşıq. Belə ki, yazıçı əsərə ad seçərkən çox düşünüb daşınır. Mövzu əvvəlcədən bəlli olsa da, adlandırma sonrakı addımda olur. Yazıçı əsərə çox vaxt baş qəhrəmanın adını verir. Məsələn, “*Şeyda*”, “*Knyaz*” (*Hüseyn Cavid*), “*Mahmud və Məryəm*” (*Elçin*) və s. bəzən əsərdə cərəyan edən hadisələr adlandırmada öz təsirini göstərir. Məsələn, Ə.Əbülhəsən “*Yoxuşlar*” romanın adı haqqında yazır: “Romanın “*Yoxuşlar*” romanını ilk zamanlar “*Səhv*”, “*Xəta*” və ya “*Yenidən*” adlandırmaq fikrində idim. Bu ad altında Bunyadın səhvləri nəzərdə tutulurdu. Lakin bir müşahidəm məni bu fikirdən daşıdırdı. 1930 – cu ilin yayında Şuşaya gedirdim. Faytonun böyük əzəblə dırmandığı Şuşa yoxuşu bizi yormuşdu. Bu çətin dolanbac yollar bir anlığa mənə kollektivləşmə işindəki çətinlikləri, yoxuşları xatırlatdı və əsəri obrazlı şəkildə “*Yoxuşlar*” adlandırmağı qəət etdim” (2, s. 139).

Əzizə Mikayılova bədii əsər adlarını yaranma prinsiplərini aşağıdakı kimi qruplaşdırır: Bədii əsərin iştirakçılarının adları, titulları, ləqəbləri əsasında yaranmış ideonimlər: “*Hekayəti – Molla İbrahimxəlil Kimyagər*”, “*Hacı Qara*”, “*Milis marşı*”, “*Müğənni*” və s.

a) Hadisələrdə cərəyan etdiyi məkanı əks etdirən ideonimlər: *“Danabaş kəndinin əhvalatları”, “İranda hüriyyət”, “Sumqayıt səhifələri”, “Bakının səhəri”, “Bura Muğandır”* və s.

c) Əsərdə baş verən əhvalatları və ədəbi qəhrəmanı xarakterizə edən ideonimlər: *“Bəxtsiz cavan”, “Nadanlıq”, “Dağılan tifaq”* və s.

b) Frazеoloji vahidlər əsasında yaranmış ideonimlər: *Əti sənin, sümüyü mənim”, “Yağışdan çıxdıq yağmura düşdük”, “Adı var, özü yox”* (4, s.167).Əlbəttə, bu bölgüylə kifayətlənmək olmaz. Hər bir yazıcının fərdi üslubu olduğundan adqoyma prinsipi də müxtəlif olur. Nəsr əsərlərinin adlarında obrazlılıq - *“Vətən yaraları”* (Mir Cəlal Paşayev), *“Ölməz mahnılar”, “Şirin xatirə”* (Hüseyn İbrahimov), ironiya - *“Saqqallı uşaq”, “Zırrama”* (Cəlil Məmmədquluzadə), məzmun və ad arasında ziddiyyət - *“Badaşının ləzzəti”, “Naxış”* (Mir Cəlal Paşayev) və s. kimi hallarla qarşılaşırıq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikasının izahlı terminoloji lüğəti. Bakı, Nurlan, 2005, 486s.
2. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi – nəzəri konfransın materialları (15 – 16 aprel 1988)
3. Bağirov Adil. Onomologiya problemləri, II cild, Bakı, “Elm və təhsil” , 2012, 416 s.
4. Mikayılova Ə. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları, Bakı, 2008,402s.
5. Книш Е.В. Лингвистический анализ наименований кинофильмов в русском языке. Дисс...к.ф.н. – Одесса, 1992, - 191с.
6. Подьмова, Юлия. Н. Названия фильмов в структурно – семантическом и функционально прагматическом аспектах. Дис...к.ф.н.10.02.01 Майкоп, 2006.

Лианна Ахундова (Амрахова)

Преимущество идей и их принцип администрации

Резюме

Статья посвящена принципам выдвижения идеологий и способам их создания. Филонимы, изучаемые в рамках идеологий, были разделены на группы, проанализированы лингвистические особенности художественных, научных и документальных фильмов. В статье представлены интересные особенности произведений искусства. Как правило, произведения искусства в азербайджанской литературе основаны на лексике нашего национального языка, адаптированной ко

всем законам и принципам, грамматическим правилам. В статье также упоминаются лексико-семантические особенности научных трудов. Это те, которые мы наблюдаем при анализе названий книг: книги играют очень важную роль в жизни человека. Они освещают и освещают путь человеческой жизни и ведут к духовному спокойствию, знаниям и мировоззрению. Наиболее важным из всех бесконечных преимуществ книги является то, что она служит для обучения людей. Названия книг - это атрибуты, которые сначала определяют, к какой области они принадлежат. Например, названия научных книг в значительной степени лаконичны, эмоциональны и художественны. Название книги выражается с точки зрения области, в которой она принадлежит.

Lianna Akhundova (Amrahova)

Advantage of ideas and their administration principle

Summary

The article focuses on the principles of nomination of ideologies and the ways of their creation. Filmonyms studied within the ideologies were divided into groups, analyzed linguistic features of artistic, scientific, and documentary films. The article features interesting features of the works of art. Generally, the works of art in Azerbaijan literature are based on the lexicon of our national language, adapted to all laws and principles, grammatical rules. The article also mentions the lexical-semantic features of the scientific works.

These are the ones we observe when analyzing the book names: Books play a very important role in human life. They illuminate and illuminate the way of the human life, and lead to spiritual tranquility, knowledge, and outlook. The most important of all the endless benefits of the book is that it serves to educate people. The names of the books are the attributes that first determine what area they belong to. For example, the names of scientific books are largely laconic, emotional, and artistic. The title of the book is expressed in terms of the area in which it belongs.

Rəyçi: Q.Məşədiyev
Filologiya elmlər doktoru, professor